

## Арнолд Тојнби: Изражавам своје уверење у континуитет будућности религије

Како ја видим ствари — религија је саставни део човекове природе; религија је неизбежан пратилац свести која човечанство чини карактеристичном посебношћу. Свесни смо да смо пробужени пред сазнањем да је универзум за нас тајна; да суштина ове тајне није разјашњена напретком научног сазнања. Данас смо исто толико у мраку као и увек у погледу обавештености како смо и зашто (ако постоји икакав разлог за то) то што јесмо. Болно смо свесни да је наша људска природа једна несагласна комбинација два толико опречна елемента: анималне природе која је иста као и код свих других живих створења нашег рода сисаваца све до бактерија, и духовне природе која је, како ми мислимо, нешто што само припада људској природи.

Наша духовна природа чини нас као људска бића различитим од других анималних организама и исто тако вишим савршенијим, него што су она. Кроз своје људско искуство сазнајемо да универзум у којем смо се нашли није нешто што је само материјалне или биолошке природе. У њему је и духовна присутност; и ова присутност је и „иза“ и „изнад“ како универзума тако и нас самих. (Ја кажем „иза“ и „изнад“ због тога што у нашем речнику за описивање „духовних реалности“ ми поседујемо само речи које употребљавамо и за просторне односе). Због тога што смо људска бића, што поседујемо посебну свест, осећамо и потребу, да успоставимо комуникацију са

овом „вишом“ духовном присутношћу. Желимо контакт са њом да бисмо успоставили и хармонију са њом. Импулс у задовољавању ове потребе је религија; и због тога сам уверен да је неизбежно да човек „има религију“. Неко искрено може поверовати да као људско биће нема никакве религије, али у моментима кризе његова се религија потврђује. Када се суочава са својом сопственом непосредном смрћу, када је мучен осамљеношћу, разочарењима, само — прекорима или било којим другим обликом духовне патње, осетиће да живи, бар само и за неки моменат, на духовном плану који је он покушао да одбаци као илузију.

Због свега тога сам сигуран да религија има своју будућност. Али што се тиче мене пред питањем сам: која врста религије ће највероватније преовладати у будућности онолико колико ми можемо да сагледамо ту будућност испред нас? Увек, од времена, од када су наши предци постали људска бића тражи мо или тежимо тој „духовној присутности“ која је *иза* универзума. Покушавамо да схватимо карактер, личност, те духовне присутности, покушавамо да живимо у хармонији са том личношћу или карактером те више духовне присутности, у макојем облику је ми замишљали, сагледали. Ова наша сагледања су „тврда орах“. Јер, у различитим временима и на разним местима наше предочавање ове „крајње духовне реалности“ веома је различито. Ова различита предочавања, раз

личите слике, појмови, до којих смо долазили о овој духовној реалности одржава се у различитим религиозним веровањима, а ова различита веровања одвела су нас у различите норме и праксе. Тако се неколико различитих религија бори за нашу приврженост. Којој ћемо од ових такмичарских религија поклонити своју приврженост у наредном периоду светске историје? За мене је ово једно од најважнијих питања.

Човекова најранија сагледавања ове „духовне присутности“ иза универзума уобличавана су посредством нељудске природе. Када су се наши преци пробудили, када су дошли до своје људске свести, нашли су се у милости и немилости своје нељудске околине. Овде онда у тој околности налазила се она снага која је контролисала њиховом судбином и према којој су се они морали због тога прилагођавати. Ова „виша духовна присутност“ драматично се откривала у грмљавини, у муњава, у земљотресима, у снажним олујама, и стално и увек, у ветровима, киши, годишњим добима, изворима и рекама, у шумама и планинама, али и у човековом личном плену, бербии, стоци, што је чак било делимично под контролом и најранијих ловаца и обрађивача земље и пастира.

Човекова визија о „крајњој реалности“ преко ове нељудске околине или природе бледила је уколико је све више њом овладавао, и нека врста религије обожавања или клањања природи изчезла је једном за свагда и сахрањена у овом модерном добу. У овом модерном добу човек се поставља у један сасвим супротан однос према природи. У почетку човек је био роб природе: данас природа постаје човеков роб. Али у овом моменту нашег технолошког тријумфа почињемо да схватамо да природа има доста божанске снаге у себи да је у могућности за освету над нама за све повреде које смо јој ми нанели. Откријемо да смо најзад у рукама природе, даје природа мање суров господар од технологије; и да, уколико наставимо да вређамо природу, можемо изчезнути као људска врста. У циљу нашег самоодржања ми бисмо морали да обновимо нешто од оног нашег ранијег поштовања и уважавања природе. Морали бисмо да признамо, пре свега, да је природа једно средство које нам је потребно да бисмо могли да потра-

жимо свој контакт са том крајњом духовном реалношћу која је иза и природе и нас.

Очекујем да видим ову обнову на првом месту у погледу поштовања природе да нам долази из Источне Азије, где никада није била у потпуности изгубљена. Преостала је, на пример, у данашњем Јапану, мада је Јапан сада изданак Запада у погледу развоја технологије. Ако би ово погађање било тачно, може да буде од важности да у следећем периоду историје, Источна Азија највероватније игра руководећу улогу коју је Европа имала у току последњих неколико векова.

Религија која је потиснула обожавање природе — само, надам се, привремено — јесте религија обожавања људске снаге. Јер чим смо као људска бића почели да добијемо „горње руке“, почели смо такође да замишљамо да се најјаснија манифестација крајње духовне реалности одиграва преко нас. Људска снага је разноврсна. У исто време је колективна и појединачна, политичка и економска. Наше обожавања људске снаге добијало је стога различите облике обожавања фараона и цезара; обожавања заједница, држава, црква и других институција; обожавања технолошке снаге — „атома за масовно убијање“ и исто тако и „атома за мир“. Обожавања људске снаге у извесном облику доминирајућа је човекова религија бар за последњих 5.000. година, али никада није била толико доминирајућа колико је сада.

Национализам је за око 90 од сто религија за 90 од сто садашње генерације. Осталих 10 од сто су поклоници технологије; али ми можемо да предвиђамо да у следећем поглављу људске историје поклоници технологије протера ће националисте, поклонице-нације Националисти, или поклоници нације, су разорни, то су они који деле, док технологија уједињава целокупну површину наше земље и служи нам као подручје или за масовно уништење или као заједнички дом за општи напредак људске расе. Изгледа ми вероватно да ће наше садашње обожавања Британије, Никарагве, Француске, Лаоса и осталих 125. садашњих локалних држава бити замењено обожавањем светске заједнице.

Али ово би било понављање старе историје. На западном крају

Старог Света, обожавања стотине градова држава било је једном замењено обожавањем или клањањем божанству светске државе — Риму, отелотворене у људском богу Цезару. Иста револуција одиграла се у источном крају Старог Света два века раније. Међутим, ово није крај приче. Обожавање људске снаге, чак и у релативно позитивном облику обожавања једне светске државе која се залаже за мир, законодавство, поредак, било је замењено религијама сасвим различитих врста: хришћанством и исламом на једном крају Старог Света а будизмом на другом крају.

Ова трећа врста религије је релативно млада. Најраније њене манифестације нису старије од шест векова пре Христа. Карактерична црта ове врсте религије јесте та да она тражи да нас доведе у директну везу и хармонију са духовном присутношћу која је *иза* универзума. Она се не задовољава да се приближава крајњој духовној реалности преко посредника — било да је овај посредник човекова снага или сила природе. Ова врста религије циља у непосредно приближавање, и, због ове врлине, изгледа ми да је једна виша врста религије од друге две.

Религије ове више врсте разликују се према својим директним визијама крајње реалности. Неке виде ову „реалност“ у извесном трансперсоналном облику: *нирвана* будизма и *брама* хиндуизма. Друге је виде у облику личности, Бог за Јевреје којег такође обожавају муслимани и хришћани. Хиндуистичка-будистичка директна визија крајње реалности препоручује се највећем делу човечанства, и изгледа ми највероватније да је ова религија ближа истини од теистичких. Монотеизам је прелаз у један облик, сингуларност, из плурализма мноштва богова и богиња у којима је крајња реалност обожавања преко природних сила или политичке снаге.

Данас само један мали део човечанства припада номинално једној или другој од ових великих религија више врсте: врсте чији је циљ да постигне извесну директну комуникацију и хармонију са „крајњом реалношћу“. Религије ове врсте које и данас постоје, да их набројимо према њиховој старости или времену постанка, јесу ове: будизам, јудизам, парсизам, пост-будистички хиндуизам, хришћанство и ислам.

Номинални припадници ових шест религија узети заједно престављају преовлађујућу већину људске расе. Отворени поклоници људске снаге — тј. фашисти и комунисти — још су релативно ретки; отворени поклоници или обожаваоци природе сада су још ређи. Али ова конвенционална слика нас обмањује. Јер највећи број номиналних припадника ових виших религија може се избројати. Њихова приврженост овим религијама постаје лажна. Они још могу изјављивати своју припадност речима хришћанству, будизму, или којој другој од ових виших религија својих предака, али у својом срцима они су сада обожаваоци људске снаге — обликоване у држави, цркви, или којој другој институцији, или технологији победници над природом.

Да ли ће наше прадедовске више религије бити замењене обожавањем људске снаге? Или, да ли ће оне обновити број својих припадника које су имале некад у већини човечанства? Одговор на ово питање зависи од одговора на друга два.

Да ли ће ове религије успети да извоје своје суштинско учење и одредбе од оних несуштинских елемената у свом традиционалном вероисповедању и пракси, који су данас већ постали неприхватљиви? И да ли ће ове религије успети да превазиђу своја традиционална ривалства и непријатељства које постоје међу њима? Ово друго питање везано је за прво, јер међусобно непријатељство ових историјских религија део је несуштинске традиције сваке од њих.

У овом нашем модерном добу једна од најстрожијих виших религија које и данас постоје јесте римокатолички део хришћанске Цркве, и садашње уздизање Католичке цркве од посебног је нашег интересовања и значаја: ако Католичка црква успе у својем подмлађивању, можемо бити оптимисти у погледу изгледа за све друге институције у којима се различити облици виших религија отелотворавају. (Овде треба обратити пажњу на појмове „Римокатолик“ и „Католик“ које Тојнби употребљава; примедба преводиоца).

За одговорне администраторе ма које институције, религиозне или световне, задатак одвајања суштинског од несуштинског јесте јелан необично тежак задатак. Папа Павле је у сличном положају каквог

препаратора или чистача слика од којег се тражи да отклони доцније наслаге преко једне слике које скривају оригинални рад неког старог мајстора. Чистач слике је у искушењу да одбије овај посао, јер се плаши да неће моћи да распозна границу где треба да стане: ако захвати много једне наслаге он може обрисати рад старог мајстора као и глазуру под којом се крије. Може бити склон да закључи да је боље да остави рад старог мајстора „замраченим” као мање зло. Папа Јован је изјављивао да је већ дошло време за једно „агриорнамент” (учинити ствар савременом). Проблем папе Павла је да донесе одлуку до којег опсега он мисли да овај процес подмлађивања може да иде. Али јасно је у исто време да ова одлука не зависи само од самог Папе. Аутократска папска власт — или, можда је ближе истини ако кажемо, власт Курије иза те аутократије — сада је под питањем. За традиционални појам „естаблишмент” (утврђености) ово ће бити узнемирење: али за Цркву као целину ово треба да буде знак здравља и основ наде.

Постоји опозиција овом послу обнове или подмлађивања, али ми можемо да погађамо да ће ова опозиција бити савладана, и да ће Католичка црква — и друге савремене религиозне институције исто тако — изаћи из овог садашњег уздизања, немира, не сломљена, већ ојачана. Ако ово буде исход, можемо очекивати, као резултат, да видимо више религије да поново задобијају своје номиналне присталице који су сада националисти или научници у срцу, мада не признају, чак ни себи, да њихова стварна религија није та коју исповедају.

Све историјске више религије задобиће поново поверење ако, уз довођење у ред својих домаћих послова, савладају своја традиционална непријатељства која гаје једна према другој. У постхришћанском свету, бар за последња три века, „одиум теологикум” (теолошка мржња) била је реч осуде. Бес и злоба различитих историјских ви-

ших религија једне према другој замењена је само злоћом ратујућих секти у свакој од њих. Вероватно ништа више није узнело религију на тако рђав глас као ово. Срећом, једна од малог броја преокретних чињеница после Другог светског рата које обећавају јесте Екуменски покрет, и, још срећније, овај покрет није ограничен само за различите гране Хришћанске цркве. Постоје паралелна кретања између различитих секти будизма, и између разних самих виших религија — на пример, између будизма и хиндуизма, између јудизма и хришћанства, између хришћанства и ислама.

Пожељан однос између различитих религија и између његових различитих секти је муљусобна трпљивост, једна сношљивост која треба да се уздиже до благости, поштовања и љубави. Ово је суштина ствари. Није потребно да се различите секте и различите религије сједињују, ако могу да остану подвојено без задржавања мељусобног непријатељства. Заиста, на пољу религије разноврсност и променљивост може бити корисна. „Тако једној великој тајни не може се прићи само једним путем”. Овај закључак римског сенатора из IV века, који је протествовао против наметања силом хришћанства, сигурно да је истина за сва времена.

Према томе, постоји ли будућност за религију? Сигуран сам да постоји. Нисам сигуран да ћемо у непосредној будућности доћи до извесне религије највише врсте. Можемо пасти у обожавање човекове снаге, што је по мојој процени, аутентичан облик религије али само за облик. Или, историјске више религије могу повратити темсљ који су изгубиле. Тешко да ће успети у овоме сем ако се не подмладе, и, ако у томе не успеју, оне ће, плашим се, бити потиснуте, у свему изузев у имену, том врстом зла као што је обожавање човекове снаге. Ако дође до тога, изглед за човечанство су мрачни: али може је очекивање да ће више религије себе подмладити да ће то преовладати. \*)

\*) Доносимо ово предавање проф. Арнолда Тојнбија, познатог филозофа историје, писца чувеног дела „Студија историје”, које је одржао преко лондонског радија а затим објављено у часопису »The Listener«, 2 априла, 1970, Лондон. Овај релативистички став према религији један

је од последњих јавних саопштења овог истакнутог европског интелектуалца. У свом истраживачком раду он је често и контрадикторан када је у питању хришћанство као религија Откривења; јер извесна његова запажања у погледу хришћанске религије указују на њу као на рели-

гију која има далеко веће предности од других „историјских религија“, или, како их он још назива „виших религија“. Међутим, све је изгледа сигурнији у свом релативистичком ставу, мада, често као да запажа извесне предности, што видимо из овог предавања, источних религија, будизма или хиндуизма. Може у томе да се осети и извештај политички Универзализам једног Европљанина, као оправдан. Али, у сваком случају овај општар став, отворено сагледања оних дубоких противуречности које људско несавршенство уноси у историју и кроз религије од значаја је да буде и истакнут као што је то учинио и проф. Тојнби. Хришћани му на томе могу да буду захвални, као и припадници свих других религија. То је она, рекли бисмо, добро запажена истина, да нам је потребно и друго гледиште, које бисмо унели у своје разматрање ствари, јер бисмо без њега остали сиромашнији. То је случај и са овом великом студијом проф. Тојнбија. Али, ми знамо да релативизам у питањима религије, а то значи у питањима Истине није могућ; али то опет не значи да тај став изискује однос према друге, према другим религиозним расположењима и истраживањима, тај који није љубав, а и да не говоримо да је и у најмањем потребна или нужна мржња, непријатељство, или неко слично расположење на које нам указује и овај филозоф историје.

Примедбе које се могу ставити „Западној цивилизацији“, а која је дело или резултат инспирације хришћанске религије, нису примедбе које се могу у исто време ставити и самом хришћанству, Цркви. Реч је о човековој несавршености, као и о томе шта је он створио кроз ту своју несавршеност и све своје недостатке; шта се може очекивати од резултата тог рада за будућност човечанства, у решавању његових проблема сиромаштва и борбе са болешћу; највећи прилози светском друштву у том погледу ипак су дошли кроз хришћанску организацију ума. Велики математичар Алберт Ајштајн, који иначе сам и није хришћанин, већ је више усвајао интелектуални Спинозин појам о Богу, приметио је да је наша савремена наука резултат истраживања истине, све дисциплине савремених природних наука; а подвукао је исто тако, као што нам је добро познато, да је подстрек за истраживање истине дошао човеку не од саме науке, већ од религије, а међу

свим религијама да је то било јудео-хришћанство које је најснажније подстакло човека у том истраживању истине. Знамо опет да није само природна наука резултат овог подстицаја у истраживању истине, ту су и низ других добрих резултата, а на првом месту и тај хуманизам на који се осврће сам проф. Тојнби, који толико захтева, да и није ништа друго до дело хришћанског ума; то запажају и припадници других религија, природних или историјских, и то истичу; тако да ми можемо сасвим слободно да кажемо да целокупно ово излагање проф. Тојнбија, као и цела његова огромна студија историје и није ништа друго до дело или реч једног поднебља, или једног ума, одраслог и интелектуално однегованог у хришћанском поднебљу. Због тога можемо много да научимо од овог истакнутог филозофа историје, и поред тога што он у својим филозофским размишљањима одлази у отуђења од оног основа на којем и сам размишља; јер оно највише што он тражи јесте суштина хришћанства, како он сагледа, као услов опстанка света, и његов будући развој, према томе зависи од тога колико ћемо практично бити хришћани. Бројни примери досадашњег неуспеха, нису неуспех Цркве, већ човекове несавршене природе, због које је Црква, ту, у историји, као дар.

Желимо ипак да подвучемо, и због тога у нашем задатку дубоке хришћанске отворености, посебно отворености и искрености, својствене традиције стрпљивости, и сносљивости, грешење других, које вековима издржава Православна црква, доносимо у преводу ову малу расправу из које се можемо добро да опоменемо на сву озбиљност и задатак који као хришћани имамо у плану историје. Јер је ова расправа у суштини израз хришћанског расположења и хришћанског разматрања, и поред тога, што формално то изгледа да није. Несвесно онда кроз своју сопствену противуречност, слично као што он сам каже за оног који мисли да је без религије, а да у ствари није, јер да наилазе моменти кризе у животу таквог када се религија у њему као људском бићу потврђује, тако и овај мислилац у свом дубоком захвату историје, када жели да укаже на пут спасења модерног човека, он указује на пут који је пут религије Откривења, мада он то номинално, као да не признаје; али мора ту ми сао да мисли, да указује на тај об-

лик, као на једини пут, негирајући тако свој сопствени спољни формални релативистички став. Тај релативистички став, видели смо да негира, када је у питању религија, један од највећих научника света, творац иначе познате теорије релативитета, која као категорија не може да припада или да се примењује у категорији религије — у чему и јесте истинитост религије Откривења, апсолутна истинитост, као и једне научне теорије у оквирима људског мерења апсолутних, непроменљивих, константни и саме природе, или физике.

Према томе питање које овај филозоф поставља у погледу будућности облика религије, са питањем која ће то бити, или постати, или остати, као најсавршенија, одговара и несвесно, управо потврђује, имплицитно, да ће то бити тај облик кроз који мисли, кроз који је однегован, и поред тога што експлицитно остаје на подручју историјског релативизма. С друге стране, запазили смо и то, да је оптимиста када је у питању баш та религија Откривења, јер њена обнова, реформа, делује или од тога зависе и остале историјске религије, или више религије, како их он назива.